

Katja Mihurko

**“Kommen Sie doch näher, schönes Fräulein!”
izgubljeno in pridobljeno v prvi ekranizacije novele
Gospodična Else**

gradivo za delavnico

***Novo življenje reprezentacij ženske seksualnosti iz dunajske
literarne moderne v nemem filmu Gospodična Else Paula
Czinnerja***

Nova Gorica, 29. 11. 2024

Dunajska moderna (1890-1910)

- Sezession: ločitev, odmik od obstoječega, Jung-Wien
- Urbanizacija – Dunaj kot velemesto in prestolnica
- kriza odnosov subjektov do ustanov, ki so se posamezniku odtujile, in kriza same koncepcije subjekta

- Občutek osamljenosti
- »Človek je sam v vesoljstvu, sam v večni, neizmerni samoti. Človek nima nobenega smotra mimo sebe, ničesar drugega ni, kar bi bilo vredno življenja - nič več ne mara, ne more biti suženj in tudi treba mu ni: globoko pod njim je izginila človeška družba in se pogreznila socialna etika, sam je, sam.
- Ernst Mach (1838-1916): Analiza občutkov (Die Analyse der Empfindungen, 1886)

- Hugo von Hofmannsthal (1874-1929)
- Pismo lordu Chandosu (1902) kriza poetičnega jezika kot kriza subjekta, kriza identitete tistega jaza, ki se ne more sprijazniti z redukcijo na predstave, ampak skuša s pomočjo mistične komunikacije z naravo izgubljeni Jaz ponovno najti.

Die abstrakten Worte, deren sich doch die Zunge naturgemäß bedienen muß, um irgend welches Urteil an den Tag zu geben, zerfielen mir im Munde wie modrige Pilze.
HUGO VON HOFMANNSTHAL

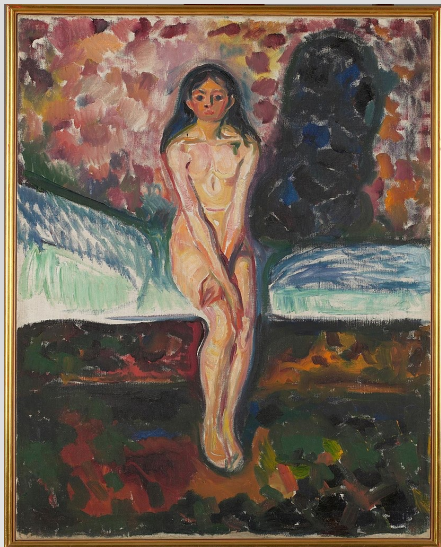
Sigmund Freud

- Konceptu racionalnega cogita zoperstavi nezavedno, ki ga vsakdo nosi v sebi. S tem, ko odkrije, da je histerija ženska bolezen, hkrati ugotovi, da se ženske na potlačitev nagonov, ki jo od njih zahteva na prelomu stoletja patriarhalna družba, specifično odzivajo. Njegova razmišljanja in raziskave postanejo del obširne in dolgotrajne razprave o tem, kaj je tisto, kar opredeljuje žensko.

- Uporaba pojmov 'moško' in 'žensko' se, kot piše Dagmar Lorenz, v tem obdobju pri nekaterih avtorjih sprevrže v pravo obsesijo. Svet vidijo urejen po 'moškem' in 'ženskem' principu, pri čemer pripadajo prvemu razum, red in ostre začrtane meje ter drugemu vse, kar je temu nasprotno. Zato vidi Karl Kraus največjo nevarnost za moderno v tem, da bi se 'moška' estetika ostro zarisanih form in kontur začela prepletati z 'žensko' zabrisanimi oblikami, stili in jezikovnimi floskulami.

Reprezentacije ženskosti v moderni

- Femme fatale, femme fragile, femme enfant, Süßes Mädel, histeričarka, nova ženska

- Freudova poročila o zdravljenju histeričark so težišče prenesla na ženski spol in podobi ženske v dunajski moderni dodala nove poteze. Histerijo so imenovali tudi »erotična blaznost«, kar je izviralo iz že v antiki nastalega prepričanja, da psihično in fizično počutje ženske temelji na njeni spolnosti oziroma maternici.
- Ženska je postala tako »idealna folija za vse mogoče projekcije, prazna oblika, v kateri so našle prostor različne fantazmatične izpolnitve želja. [...] 'Uganko ženska' niso rešili tako, da bi žensko diferencirali, ampak tako da so jo simplificirali.

- Poseben odgovor na takšen odnos do žensk predstavlja tudi zahteva po androginu, ki se je na prelomu stoletja pojavljal tako v reklamah kot v umetniških delih, na slikah preraphaelitov in v literaturi, kjer pogosto nastopa v podobi nevrastenika, ki je predstavljal različico androginega bitja.
- Androgenova podoba se je na prelomu stoletja spremenila, ni bil več moški z ženskimi spolnimi znaki, a tudi ne ženska z moškim telesom, ampak prej brezspolno bitje. To je mogoče razumeti tudi kot reakcijo na različne poskuse, da začrtali stroge meje med spoloma.
- V androginu so spolni znaki zabrisani, dekliški izgled femme fragile skriva vse znake zrele ženskosti, medtem ko uteleša femme fatale vse attribute subverzivne ženske seksualnosti.

Arthur Schnitzler (1862-1931)

- od leta 1890 velja Schnitzler, skupaj s prijateljema Hugom von Hofmannsthalom in Richardom Beer-Hofmannom, za glavnega predstavnika gibanja mladi Dunaj (Jung-Wien). Njihovo priljubljeno zbirališče je bila kavarna Griensteidl.
- Schnitzler je bil prijatelj s Sigmundom Freudom. Je eden pomembnejših kritikov Avstro-Ogrske monarhije in njenega razvoja ob prelomu stoletja (dvojna morala).
- Reigen (Vrtiljak), Liebelei (Ljubimkanje)
- Vse od začetka 20. stoletja sodi Schnitzler med dramatike, katerih dela so najbolj igrana na nemških odrih. Po objavi Poročnika Gustla (Leutnant Gustl), kjer se je obregnil ob kodeks avstrijske vojske, so mu 14. junija 1901 odvzeli oficirski čin višjega zdravnika v rezervi.

[This Photo](#) by Unknown Author is licensed under [CC BY-SA](#)

Novela Gospodična Else: vsebina

- Else T., hči dunajskega odvetnika, je septembra na počitnicah v trentinskem zdravilišču San Martino di Castrozza, ki jih financira njena teta Emma. Po končani teniški tekmi s Cissy in bratrancem Paulom prejme ekspresno pismo svoje matere, v katerem jo prosi, naj bogatega trgovca z umetninami Dorsdaya prosi za nujno potrebno posojilo, saj je Elsein oče poneveril denar varovancev in bo kmalu aretiran. Else se približa Dorsdaju in mu pove o svojem težkem družinskem položaju.
- Dorsday privoli, da bo zagotovil potrebnih 30.000 goldinarjev, vendar v zameno zahteva dovoljenje, da si Else ogleda golo. Else se na to zahtevo odzove ogorčeno, vendar tekom večera spozna, v kakšni dilemi se je znašla. Ujeta med brezpogojno zvestobo očetu ter močno željo po samostojnosti in samoodločeni ženskosti se ne more odločiti za nobeno od možnosti: če bi zavrnila Dorsdayevo ponudbo, bi morala očeta prepustiti njegovi usodi; če pa bi sprejela Dorsdayevo ponudbo, bi to pomenilo, da bi se sama prostituirala in se tako odpovedala nadzoru nad svojim telesom.

- Notranji monolog, ekshibicionizem
- V tej konfliktni situaciji, v kateri poskuša Elza z nenehnim spreminjanjem misli raziskati svoj manevrski prostor, se vedno znova razkrivajo tudi drugi vidiki njene želje, med drugim **hrepenenje po smrti in ekshibicionistične želje, potreba po ljubezni in komaj priznana prizadevanje za emancipacijo**. V Elsinu poželjivi domišljiji o javnem razkazovanju in hkrati sramotilni obrambi pred prisilnim razkazovanjem pred Dorsdayem se vedno znova kaže **povezava med moško prevlado nad žensko in ženskim prizadevanjem za emancipacijo, ki se ji upira**. Na koncu pa postane jasno, da se Elza ne more zoperstaviti očetovim zahtevam in uveljaviti lastne integritete. Hkrati postaja vse bolj jasno, da bo Elsinu samoodpoved spremljal samomor - možnost samomora je nenehno vključena v njene misli o odločanju. Vendar pa Elzi postaja jasno tudi to, da ne bo mogla sama oditi v Dorsdayevo sobo, da ne bi bila sposobna tega ponižanja. Njena presenetljiva odločitev tako **združuje njeno ekshibicionistično hrepenenje z Dorsdayevo prisilo**, da se razkrije: v hotelskem glasbenem salonu.

Ženskost in seksualnost v Gospodični Else – včerajšnji svet?

- Gospodična Else v tradiciji literarnega diskurza moderne
- Odsotnost širšega družbenega konteksta, Evropa po 1. svetovni vojni
- Ženska želja, problem greha, moški pogled-ranljivost ženskega telesa, sram, čast, ženska kot bankovec – tematike moderne, ekshibicionizem, histerija (omemban menstruacije) močno poudarjen heteroseksualen odnos, dvojna morala (Paul in Cissy), odsotnost homoseksualnosti [moderna ima problematičen odnos do lezbištva (vampirizem, posledica nepravilne vzgoje, ženske emancipacije)]
- Gospodična Else kot besedilo onstran moderne: reprezentacija katerega tipa ženskosti?
- Else nikoli ne vidi moških kot posameznikov, ampak le kot tipe in jih običajno dojema v skupini
- Prizor z ogledalom: Elsin narcizem: fascinacija z lastnim telesom ali ženskim telesom?

Paul Czinner (1890-1972), režiser prve ekranizacije Gospodične Else

- Rojen v judovski družini v Budimpešti.
- Po študiju književnosti in filozofije na dunajski univerzi je delal kot novinar. Od leta 1919 se je posvetil delu v filmski industriji kot scenarist, režiser in producent.
- Leta 1924 je glavno vlogo v svojem filmu Nju ponudil Elisabeth Bergner.
- Oba sta bila Juda, in ko je nacistična stranka pod vodstvom Adolfa Hitlerja začela preganjati Jude v Nemčiji, je par pobegnil.
- Najprej sta odšla na Dunaj, nato pa v London, kjer sta se poročila (lavender marriage: Wikipedia: Despite Czinner's homosexuality, theirs was a happy union, and one which enriched them personally and professionally.)
- Leta 1934 je posnel film Katarina Velika, v katerem je glavna vloga pripadla njegovi ženi.
- Leta 1940 sta emigrirala v Združene države Amerike in delala na Broadwayu. Po koncu druge svetovne vojne sta se vrnila v Anglijo, kjer je Czinner uspešno adaptiral številne opere, kot sta Don Giovanni in Der Rosenkavalier, za film.

Scenarij: razlike v vsebini z novelo

- 40 minutna ekspozicija, zabava na Dunaju, potovanje v St. Moritz
- Neposreden prikaz situacije na Dunaju, o kateri Elsa v noveli samo bere v materinem pismu
- Izpustitev razmerja med bratrancem Paulom in poročeno Cissy
- Elsa spije veronal preden gre v lobby
- Schnitzler: Elsa je v filmu postala drugačna od tiste, ki sem jo ustvaril

KRITIKE

- Czinner je rokopis napisal z vztrajno strogostjo za Elisabeth Bergner, kot jo on vidi. Zanj je ona velika ustvarjalka duhovnih nians, nežno prehajajoča duhovna subtilnost, oseba, ki svojo notranjost izraža z redko umetnostjo. V tem je nedvomno moč Bergnerjeve, vendar igralska umetnost ni dovolj za učinkovit film.
- Ker pusti asociacije gospodične Else neizkoriščene, je zaplet prešibek. Kaj torej stori? Preprosto ga mehanično zapolni. Smo neprostovoljne priče celotnega potovanja z vlakom od Dunaja do Sankt Moritza in smo vpleteni v življenje in dogajanje v luksuznem hotelu z malo zaželenimi podrobnostmi. Vse to je odveč, četudi se to počne rutinsko. Poleg tega je vse namenjeno le temu prikazu, medtem ko bi moralo biti v ospredju dekletovo življenje. Elisabeth Bergner ima v upodobitve Else težave z **oprijemljivostjo** lika. Kot vedno je že njena pojavna podoba močna in naredi vtis, še preden se začne izražati. A dejanska igra je močna le na nekaj mestih.

Elisabeth Bergner - igra

- Njena nežno krhka, a svobodna in lahkotna gracioznost, njen drseči pogled, način, kako ji črn pramen las pade s trdne podlage na lice in ga odmakne, ramena pa se ji zamajejo, kar je že tisočkrat posnemanana gesta, ki pa jo še vedno posnemajo. Ves Berlin, kot je nekoč dejal Kortner, je imel afero z njo, in tu so bili ljubimci obeh spolov. Oživiljala je - ali še bolje, utelešala je - ideal androginega bitja, ki je bil po stoletjih **afektirane ženskosti** vsesplošno zaželen. (Hilde Spiel)

- Erotična kriza šestnajstletnice je prikazana z nežnimi implicitnimi namigi: prehod iz navdušenja nad športom v nevrotične tesnobne sanje, histerijo in samomor. Gospodična Else, ki se postopoma izgublja, zatemnjuje, blede, je prvi pravi igralski dosežek Elisabeth Bergner na filmskem platnu.
- (Hans Sahl, 1929)

Gospodična Else kot suicidna “flapper girl”

- Flappers (naslednice “new women”) so bile subkultura mladih zahodnih žensk, ki so po prvi svetovni vojni in v dvajsetih letih 20. stoletja nosile kratka krila (v tistem obdobju so za kratka veljala krila do kolen), nosile “paž” (bob) pričesko , poslušale džez in se izživljale nad prevladujočimi pravili spodobnega vedenja. Veljale so za predrzne, ker so se pretirano ličile, pile alkohol, kadile cigarete v javnosti, vozile avtomobile in zaničevale družbene in spolne norme.
- Lesbian Flapper – Wenn die beste Freundin
- https://www.youtube.com/watch?v=UaGXFPuf_tU

Pridobljeno

- Klaus Kanzog: *Arthur Schnitzler: Fraulein Else: Der innere Monolog in der Novelle und in der filmischen Transformation*
- zunanji in notranji prostor (Elsina zavest in družbeno dogajanje)
- Notranji monolog je nadomeščen s subjektivno kamero – kamerin pogled – Elzin pogled
- Preosvetlitev, upočasnjjen posnetek – vse to poudarja Elsino razrvano notranjost
- Vloga ogledala: oko družbe, v ogledalu se srečata Elsin in gledalčev pogled, podoba, ki jo vidi Else, je njena lastna in podoba ženske, subtilna erotika

Pridobljeno: novi izsledki v projektu TILDA

- Czinner prikazuje izmuzljivost trdnih opredelitev spolne identitete
- Elza kot queer oseba in ne kot histeričarka in ekshibicionistka,
- Pri Schnitzlerju v monologu prevzema aktivno vlogo zapeljivke, ekshibicionistke, narcistične osebe,
- stavek, ki ga sicer izgovarja moški lahko morda razumemo kot izhodišče za Czinnerjevo interpretacijo, v kateri je Elza bliže sodobni lezbični “flapper girl” kot Schnitzlerjevi ženski iz pretekle dobe